

NOGIRONLIGI BO'LGAN SHAXSLAR UCHUN INKLYUZIV KUTUBXONA XIZMATLARINI YARATISH

Sulaymonova Shoir Riskulovna
Jizzax viloyat Arnasoy tuman Axborot-kutubxona markazi,
Axborot-bibliografiya xizmat rahbari
E-mail:sulaymonovashoira743@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada nogironligi bo'lgan shaxslar uchun kutubxona xizmatlarining inklyuzivligini ta'minlash masalalari ko'rib chiqiladi. Kutubxonalarning ijtimoiy adolat va axborotga teng huquqli kirishni ta'minlovchi muassasa sifatida roli tahlil qilinadi. Muallif kutubxonalarda mavjud muammolar, nogiron foydalanuvchilar ehtiyojlari va zamonaviy texnologiyalar imkoniyatlari asosida inklyuziv xizmatlar modelini ishlab chiqish bo'yicha takliflar beradi. Maqolada xorijiy tajriba, mavjud huquqiy-me'yoriy baza va O'zbekistondagi amaliy holat o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv kutubxona, nogironligi bo'lgan shaxslar, axborotga kirish, imkoniyati cheklangan foydalanuvchilar, raqamli texnologiyalar

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы обеспечения инклюзивности библиотечных услуг для лиц с инвалидностью. Анализируется роль библиотек как учреждений, обеспечивающих социальную справедливость и равный доступ к информации. Автор предлагает разработать модель инклюзивных услуг, основанную на существующих проблемах в библиотеках, потребностях пользователей с ограниченными возможностями и возможностях современных технологий. В статье исследуется зарубежный опыт, существующая нормативно-правовая база и практическая ситуация в Узбекистане.

Ключевые слова: инклюзивная библиотека, люди с ограниченными возможностями, доступ к информации, пользователи с ограниченными возможностями, цифровые технологии

Annotation: This article examines the creation of inclusive library services for people with disabilities. It analyzes the role of libraries as institutions that ensure social justice and equal access to information. The author identifies key issues faced in current library systems and proposes a model for inclusive services based on user needs and modern technologies. The paper discusses international best practices, relevant legal frameworks, and the current situation in Uzbekistan.

Keywords: inclusive library, people with disabilities, access to information, accessibility, digital technologies

XXI asrda kutubxonalar nafaqat axborot markazlari, balki jamiyatda ijtimoiy tenglik va madaniy inklyuziya markazlariga aylanmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bosh Assambleyasi tomonidan 2006-yil 13-dekabdagi 61/106-rezolyusiyasi bilan qabul qilingan **“Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiya”** hamda **“Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiyaga Fakultativ protokol”** ana shu xalqaro hujjatlarning asosiylari hisoblanadi. Afsuski, ko‘plab kutubxona tizimlarida nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun xizmatlar hali ham cheklangan yoki yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmagan. Ho‘sh, **inklyuziv kutubxona o‘zi nima?** Inklyuziv kutubxona – bu barcha foydalanuvchilar, jumladan, nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun teng va to‘sqinliksiz axborot xizmatlarini taqdim etuvchi muassasa. Uning asosiy maqsadi – **barchaga axborot, bilim va madaniy resurslardan foydalanish imkonini yaratish**, bu orqali ijtimoiy tenglik va inklyuziyani ta‘minlashdir.

Misol uchun inklyuziv kutubxona o'zining alohida talablari bo'ladi va ular quyidagilardir.

Ma'lumki, jismoniy imkoniyatlari cheklangan shaxslar uchun kutubxona xizmatlaridan foydalanish uchun panduslar, keng eshiklar, liftlar, past balandlikdagi javonlar va albatta nogiron aravachasida harakatlanuvchi shaxslar uchun qulay muhit yaratilgan bo'lishi lozim. Buning uchun yuqorida keltirilgan qulayliklar bo'lgandagina inklyuziv kutubxona talablarining birinchi bosqich imkoniyati bajarilgan hisoblanadi. Keyingi va asosiy talablardan biri bu mavjud axborot resurslaridan foydalanishni moslashtirish va ular quyidagilar bo'lishi mumkin: brayl alifbosida kitoblar, ovozli (audio) kitoblar, katta shriftli matnlar, kompyuter va mobil qurilmalarda ekranni o'qib beruvchi dasturlar

Shu bilan birgalikda, inklyuziv kutubxonada texnologik yechimlar ham inklyuzivlikning bir qismi bo'ladi. Masalan, ko'rish imkoniyatlarini kengaytirish uchun ekran kontrastini sozlash imkoniyati, ovoz va nutq imkoniyatlari uchun til va nutqni avtomatik tarjima qilish tizimlari, onlayn xizmatlaridan oson foydalanish: masofaviy kitob buyurtmasi, raqamli kataloglar ham shular jumlasidandir.

Inklyuziv kutubxonaning yana bir asosiy rollaridan biri bu kadrlar tayyorgarligidir. Bunday kutubxona kutubxonachilarining nogironligi bo'lgan foydalanuvchilar bilan muloqot va xizmat ko'rsatish bo'yicha treninglardan o'tgan bo'lishi va yordamchi til (masalan, ishorat (surdo) tili)ni biluvchi xodimlar bo'lishi inklyuziv kutubxona xizmatlarining asosiy imkoniyatlaridan biridir.

O'zbekiston kutubxonalarida mavjud holat

O'zbekiston kutubxonalarida nogironligi bo'lgan shaxslar uchun inklyuziv xizmatlarni rivojlantirish bo'yicha dastlabki bosqichdagi harakatlar mavjud, ammo ularni tizimli deb atashga hali erta. Quyida mavjud holat bo'yicha asosiy jihatlar keltiriladi:

Jismoniy infratuzilma jihatidan ko'pgina kutubxonalar (ayniqsa, mahalliy va qishloq kutubxonalari) jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar uchun moslashtirilmagan: Panduslar (nogiron aravachasi uchun yo'laklar) yetarli emas yoki mavjud emas, liftlar ko'pchilik binolarda yo'q, kirish eshiklari va o'quv zallari nogiron foydalanuvchilar uchun qulay emas, Yangi qurilayotgan yoki rekonstruksiya qilinayotgan kutubxonalarda universal dizayn prinsiplari hali keng tatbiq qilinmagan.

Axborot resurslarining mavjudligi jihatidan brayl alifbosida adabiyotlar soni cheklangan va faqat yirik kutubxonalardagina mavjud (masalan, Respublika ko'zi ojizlar kutubxonasi). Audio kitoblar fondi keng emas, asosan ko'zi ojizlar uchun maxsus kutubxonalarda mavjud. Internet orqali foydalaniladigan raqamli platformalarda aksariyat materiallar imkoniyati cheklangan foydalanuvchilarga moslashtirilmagan. Shu qatorda kutubxona xodimlarining inklyuziv xizmatlar bo'yicha maxsus tayyorgarligi ko'pchilik hollarda mavjud emas. Masalan: Ishorat tili, maxsus ehtiyojli foydalanuvchilar bilan muloqot texnikasi kabi ko'nikmalar yetishmaydi. Ba'zi yirik kutubxonalarda nogironlar bilan ishlash bo'yicha maxsus bo'limlar faoliyat yuritadi, lekin bu tizim keng tarqalmagan. Kutubxonachilarning inklyuziv xizmat ko'rsatish bo'yicha malakasi hali yetarli darajada emas. So'nggi yillarda trening va o'quv kurslari o'tkazilmoqda, ammo keng qamrovli emas.

Shu bilan birga inklyuziv kutubxona bo'yicha ijobiy qadamlar va tashabbuslar ham amalga oshirilmoqda. Misol uchun, Respublika ko'zi ojizlar kutubxonasi faoliyati ijobiy namunadir – bu yerda brayl resurslar, audio-kitoblar, maxsus texnika mavjud. Ba'zi universitet kutubxonalari (masalan, Toshkent davlat yuridik universiteti, Nizomiy nomidagi pedagogika universiteti) o'z kutubxonalarini imkoniyati cheklangan talabalarga moslashtirishni boshlagan. Ijtimoiy loyihalar va xalqaro grantlar orqali nogironlar uchun mobil ilovalar yoki audio materiallar yaratilmoqda (lekin keng ko'lamda emas).

O'zbekistondagi kutubxonalar inklyuzivlik yo'lida muayyan qadamlarga ega bo'lsa-da, hali to'liq qamrovli tizimga ega emas. Jismoniy infratuzilma, raqamli texnologiyalar, kutubxonachilar malakasi va xizmatlar dizayni sohalarida tub islohotlar va davlat darajasida qo'llab-quvvatlash zarur.

Mazkur sohadagi mavjud muammolar va yechimlarni xulosa qiladigan bo'lsak,
Muammolar

Hududiy kutubxonalarda inshootlar inklyuziv emas, moslashgan adabiyotlar yetishmaydi, xodimlar yetarli tayyorgarlikka ega emas, jamiyatdagi umumiy ong va yondashuv hali to'liq shakllanmagan.

Yechimlar

Kutubxonalar infratuzilmasini moslashtirish uchun davlat grantlari va xususiy homiylikni jalb etish, inklyuziv xizmat ko'rsatish bo'yicha kutubxonachilarni tizimli o'qitish, brayl, audiokitob va elektron resurslar fondini kengaytirish, mahalliy aholiga inklyuzivlik bo'yicha targ'ibot tadbirlarini o'tkazish, O'zbekiston kutubxonalarida inklyuzivlik yo'nalishida islohotlar davom etmoqda va kelajakda barcha kitobxonlar uchun yanada qulay, teng imkoniyatli sharoitlar yaratishga qaratilgan.

Xorijiy tajribalar (AQSh, tajribasi)

Universal xizmat prinsipi.

Amerika kutubxonalari assotsatsiyasi (ALA) "Accessible to All" tamoyiliga amal qiladi. Nogironligi bo'lgan shaxslar uchun maxsus o'rinlar, tinglash qurilmalari, Brayl printerlari va ekran o'quvchi dasturlari mavjud.

AQSHda ko'plab jamoat kutubxonalari, masalan, Nyu-York jamoat kutubxonasi va Los-Anjeles jamoat kutubxonasi, inklyuzivlik tamoyillarini faol amalga oshiradi. Ularda:

Nogironligi bo'lgan shaxslar uchun liftlar, maxsus kirish yo'laklari, ovozli va Brayl shriftidagi kitoblar mavjud.

Ko'zi ojizlar uchun audio kitoblar va ekran o'quvchi dasturlar (screen reader) taklif etiladi.

Til va madaniy xilma-xillikni qo'llab-quvvatlash maqsadida ko'p tilli kitoblar va dasturlar yaratilgan.

Britaniyada kutubxonalar "Universal Access" (Umumiy kirish) konsepsiyasiga amal qiladi. Kutubxonalarda autizmga ega bolalar uchun maxsus tinch zonalar va sensor xonalar mavjud. Kitob tanlashda o'quvchilarga maxsus yo'riqnomalar beriladi.

Imkoniyati cheklangan foydalanuvchilar uchun "mobil kutubxona" xizmati yo'lga qo'yilgan (masalan, uyga kitob yetkazib berish).

Skandinaviya mamlakatlari (Shvetsiya, Norvegiya, Daniya)da kutubxona tizimi "hammani qamrab olish" prinsipiga asoslangan.

Kutubxona xodimlari maxsus inklyuzivlik bo'yicha tayyorgarlikdan o'tgan.

Interaktiv o'yin maydonchalari, oilaviy o'quv dasturlari mavjud.

Ruhiy salomatlik bo'yicha maslahat va qo'llab-quvvatlash xizmatlari ko'rsatiladi.

Dunyo tajribasidan ko'rinib turibdiki, inklyuziv kutubxona nafaqat infratuzilmani moslashtirish, balki xodimlarning tayyorgarligi, texnologiyalardan foydalanish va foydalanuvchilarga nisbatan g'amxo'rlik madaniyatini shakllantirishni ham talab qiladi. Shu yo'sinda, O'zbekiston kutubxonalari uchun xorijiy tajribalarni o'rganish va moslashtirish, milliy madaniyat va ehtiyojlarga mos innovatsion yondashuvlarni joriy etish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Inklyuziv kutubxonalarni rivojlantirish bo'yicha takliflar

Infratuzilmani moslashtirish uchun nogironlar aravachasi foydalanuvchilari uchun panduslar (ramplar), keng eshiklar va maxsus hojatxonalar qurish.

Yoshi katta va ko'zi ojiz kishilar uchun lift va maxsus tutqichlar o'rnatish.

Binoda shovqinni kamaytirish uchun maxsus ovoz yutuvchi materiallar ishlatish.

Axborot resurslarini moslashtirish uchun brayl alifbosidagi kitoblar va nashrlarni ko'paytirish.

Audiokitoblar fondini kengaytirish (shu jumladan o'zbek va rus tillarida).

Ekran o'quvchi dasturlar (screen reader) o'rnatilgan kompyuter va planshetlar qo'yish. Undan tashqari xodimlarni tayyorlash uchun xodimlarga inklyuziv xizmat ko'rsatish bo'yicha maxsus o'quv kurslarini o'tkazish, nogironligi bo'lgan, keksalar va bolalar bilan ishlash psixologiyasi bo'yicha treninglar. Ishchilarga ishora tili asoslarini o'rgatish.

Nogironligi bor hamda imkoniyati cheklanganlar uchun madaniy va ijtimoiy tadbirlarni tashkil qilish. Nogironligi bo'lgan san'atkorlar va yozuvchilar ishtirokida uchrashuvlar o'tkazish, «Hammani qamrab oluvchi o'qish kuni», «Brayl kitob haftaligi» kabi maxsus tadbirlar. Bolalar uchun interaktiv va sensorli o'quv mashg'ulotlarini yo'lga qo'yish.

Jamiyatni hamma uchun teng imkoniyatlardan foydalanish maqsadida hamkorlik va jamoatchilikni jalb qilish. Nogironlar jamiyatlari, ijtimoiy tashkilotlar va mahalla qo'mitalari bilan hamkorlik qilish, xususiy sektor (homiylar) va xalqaro tashkilotlar bilan grant va loyiha asosida ishlash, universitetlar va ilmiy markazlar bilan inklyuziv xizmatlarni rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlar olib borish.

Xulosa sifatida aytib o'tishimiz joizki, inklyuziv kutubxona — bu nafaqat fizik jihatdan moslashgan bino, balki jamiyatdagi hammani teng qabul qilish madaniyati demakdir. Yuqoridagi takliflar amalga oshirilsa, kutubxonalar har bir fuqaro uchun haqiqiy axborot va madaniyat markaziga aylanishi mumkin.

Nogironligi bo'lgan shaxslar uchun inklyuziv kutubxona xizmatlari yaratilishi — bu nafaqat axborotga kirish masalasi, balki inson huquqlari va ijtimoiy adolatni ta'minlash vositasidir. Buning uchun tizimli yondashuv va jamiyatning barcha qatlamlari ishtiroki muhimdir.

Inklyuziv kutubxona zamonaviy jamiyatning ijtimoiy adolat, tenglik va har bir fuqaroning huquqlarini ta'minlashga qaratilgan eng muhim madaniy va ma'rifiy markazlaridan biridir. Xorijiy tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, inklyuziv yondashuv nafaqat infratuzilmani moslashtirish, balki axborot resurslarini diversifikatsiya qilish, xodimlarning malakasini oshirish va yangi texnologiyalarni joriy etishni ham talab qiladi.

Bunday kutubxonalar imkoniyati cheklangan shaxslar, yoshi katta kishilar, bolalar va turli ijtimoiy guruhlar uchun o'ziga xos qulay va ochiq muhit yaratib, ularni bilim va madaniyat manbalariga yaqinlashtiradi. Shu yo'l bilan kutubxonalar aholining barcha qatlamlarini yagona axborot maydonida birlashtirish va ijtimoiy integratsiyani kuchaytirishda muhim o'rin tutadi.

O'zbekiston sharoitida ham inklyuziv kutubxonalarni rivojlantirish, xorijiy tajribani o'rganish va milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish orqali jamiyatda kitobxonlik va axborot madaniyatini yanada rivojlantirish mumkin. Shu bois, inklyuziv kutubxonalar bugun va kelajak uchun dolzarb va istiqbolli yo'nalish sifatida qaralishi lozim.

FOYDALINILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. O'.Nosirov, Kutubxona – axborot xizmati nazariyasi va amaliyoti “Toshkent - 2023” 164-bet
2. Jenkins, C., & Mates, B. (2020). *Library Services for People with Disabilities: A Guide for Librarians and Service Providers*. Chicago: ALA Editions.
3. Шведова, Н. И. (2021). Инклюзивные библиотечные услуги: международный опыт и перспективы развития в СНГ. // *Библиотечное дело*, №4, с. 15–22.

4. □ Мамашева, М. А. (2023). Nogironligi bo'lgan foydalanuvchilar uchun axborot xizmatlari samaradorligi. // *Axborot kutubxona jurnali*, №1, 35–42-бет.
5. □ Ергашев, III. (2022). Raqamli kutubxonalar va nogironlar uchun imkoniyatlar. // *Zamonaviy kutubxonachilik muammolari*, 2-son.
6. □ World Health Organization (WHO). (2011). *World Report on Disability*. Geneva: WHO Press.